

Frig Vadileri

Frigler'den Günümüze Kalan Kültürel Miras

Doç. Dr. Hakan SİVAS

Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı

Kral Midas zamanında Frig Krallığı'nın etki alanı doğuda Çorum, Tokat ve Kırşehir; kuzeyde Samsun; güneyde Niğde ve Konya; güneybatıda Burdur ve Elmalı Ovası; batıda Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya; kuzeybatıda Bandırma yörelerine kadar genişlemiştir.

Frigler MÖ 1200 yıllarından itibaren Güneydoğu Avrupa'dan Anadolu'ya göç eden Trak kavimlerinden biridir. Başlangıçta Otreus, Mygdon ve Askanios gibi liderlerin önderliğinde Marmara Denizi'nin güney kesiminde göçebe ve yarı göçebe aşiret düzeninde yaşamışlar, MÖ. 11. yüzyıla doğru başkentleri Gordion'u kuracakları Ankara'nın Polatlı İlçesi'nin Yassıhöyük Köyü'ne ulaşmışlardır. Öncü Frig boyları Gordion'da Hitit yerleşmesinin üzerine basit köy düzeninde bir yerleşim kurmuşlardır. Taş-çamur ve toprağa çakılan ahşap direklerin üzerinin çamur sıvanmasıyla oluşturulan duvarları olan tek ya da iki odalı evlerde oturmuşlardır. Bu evlerin içinde ocak, fırın ve tahıl siloları bulunmaktaydı. Önceleri el yapımı, koyu renkli çanak çömlekler ve daha sonra el yapımı çanak çömleklere ek olarak çark yapımı, devetüyü çanak çömlekler kullanmışlardır.

Akpara Kale

Aslankaya Anıtı

Frigler Yassihöyük'te MÖ. 9. yüzyılda etrafı bir surla çevrili bir kentin inşasına giriştiler. MÖ. 9. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Gordion, içinde megaron planlı anıtsal yapıların bulunduğu görkemli bir kent haline gelmişti. Antik Batı kaynaklarının bildirdiğine göre Frigler'in ilk kralı MÖ. 8. yüzyılın ilk yarısında saltanat süren ve başkent Gordion'a da adını vermiş olan Gordias'tı. Gordion'daki Büyük Tümülüs (MM Tümülüsü) olasılıkla oğlu ünlü kral Midas tarafından babası Gordias için yaptırılmıştır. Gordias'tan sonra Midas Frig tahtına geçer. Kral Midas Assur belgelerinde Muşkili Mita olarak adlandırılır. Assur kaynaklarında verilen bilgilere göre Mita/Midas MÖ. 717-709 yılları arasında doğu, güney ve güneydoğu Anadolu'da Kargamışlı Pisiri, Taballı Ambaris, Atunalı Matti ve Urartulu I. Rusa ile Assur Krallığı'na karşı ittifaklar kurmuş, etki alanını Kilikya'nın (Çukurova) kuzeyine, Toroslara kadar genişletmişti. Assur Kralı II. Sargon kendisine karşı ittifaklar kurarak mücadele eden Geç Hitit Krallıklarını birer birer egemenliği altına almıştır. Sargon'a MÖ. 709 yılında yenilen Mita/Midas, doğudan gelen Kimmer tehlikesini de göz önünde bulundurarak II. Sargon ile barış antlaşması imzalamıştır. Bundan sonra kral Midas yüzünü batıya çevirmiş, görülmeye değer güzellikteki ahşap tahtını Delphoi Apollon Tapınağı'na göndererek Kıta Yunanistan ile iyi ilişkiler kurmuştur. Batı Anadolu kıyılarındaki Yunanlılar ve Lidya Krallığı ile de dostluk ilişkileri içindeydi. Batı Anadolu'da bir Aiolo kenti olan Kyme (Aliağa/Nemrut Kale) kralının kızı Hermodike ya da Demodike adlı prenses ile evlenmiştir. Ayrıca Sisam Adası'ndaki Hera kutsal alanına zengin armağanlar yollayarak saygısını göstermiştir.

Kral Midas zamanında Frig Krallığı'nın etki alanı doğuda Çorum, Tokat ve Kırşehir; kuzeyde Samsun; güneyde Niğde ve Konya; güneybatıda Burdur ve Elmalı Ovası; batıda Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya; kuzeybatıda Bandırma yörelerine kadar genişlemiştir.

Geç Antik Çağ kaynaklarında Midas'ın ölüm yılı olarak MÖ. 696 veya 675/674 tarihleri verilir. Kral Midas'ın ölümünden sonra Frig Krallığı MÖ. 590 yılındaki Kızılırmak Savaşı'na kadar bağımsızlığını korumuştur. Herodotos MÖ. 6. yüzyılın ilk yarısı içinde hüküm süren son Frig kral sülalesi için Midas, Gordios ve Adrastos sıralamasını verir. MÖ. 590 yılından sonra Frigler Lydia Krallığı'nın, MÖ. 547/546'dan sonra Lidya Krallığı'nın yıkılmasıyla da Pers krallığının bir parçası olmuştur. Frig kültürü Frig Krallığı'nın yıkılmasından sonra da varlığını Roma döneminin sonlarına hatta Hristiyanlığın ortaya çıkışına kadar devam ettirmiştir.

Önemli Frig merkezleri arasında başta Gordion (Yassıhöyük) olmak üzere Polatlı yakınlarındaki Hacıtuğrul/Yenidoğan Höyüğü, Ankara, Pessinus (Eskişehir/Balıhisar), Dorylaion (Eskişehir/Şarhöyük), Çorum'da Pazarlı, Yozgat'ta Alışar ve Kerkenes Dağ ve Kırşehir'de Kaman/Kalehöyük sayılabilir.

Frigler'in siyasi ve kültürel olarak en etkili oldukları kesim Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar arasında Dağlık Frigya Bölgesi olarak adlandırılan bölgedeki Frig Vadileri'dir. Eskişehir il sınırları içinde Yazılıkaya/Midas Vadisi, Kümbet Vadisi; Afyonkarahisar il sınırları içinde Köhnüş Vadisi; Kütahya il sınırları içinde Fındık Vadisi ve İnli Vadisi bu vadilerin en önemlileridir. Frig vadileri, vadilerin yanında yer alan verimli toprakları, zengin ormanları ve akarsuları ile ekonomisinin temeli tarım ve hayvancılığa dayalı Frigler için uygun bir yerleşim alanı olmuştur.

Büyük bir bölümü Eskişehir il sınırları içinde kalan Dağlık Frigya Bölgesi'nde MÖ. 8. yüzyıl ile MÖ. 6. yüzyıl arasında birçok Frig kalesi kurulmuş, birçok dinsel kaya anıtı ve kaya mezarı yapılmıştır.

Frigler'in bölgede bulunan en önemli yerleşme tipini kaleler oluşturmaktadır. Frig kaleleri genellikle yüksek kayalık platolar üzerine kurulmuştur. Deniz seviyesinden 1200 ilâ 1400 m. yükseklikte

Yazılıkaya

Aslantaş Mezarı

bulunan kaleler bulundukları vadiye ve yollara hâkim stratejik noktalardadırlar. Yazılıkaya-Midas Vadisi'nde Akpara Kale, Pişmiş Kale, Gökgöz Kale, Kocabaş Kale ve Yazılıkaya Midas Kenti; Kümbet Vadisi'nde Yapıldak Asar kaya, Kümbet Asar Kale, Demirkapı Kalesi; Köhnüş Vadisi'nde Köhnüş Kale, Üçlerkayası Kale, Demirli kale, Döğer Asar Kaya; Fındık Vadisi'nde Fındık Asar Kaya ve Doğuluşah Kalesi; İnli Vadisi'nde Deliktaş Kalesi Frig kalelerinin önemli örnekleridir. Kaleler dik kayalıklar üzerinde bulunduğundan bazı kesimlerine sur yapma gereği duyulmamış, ancak kayalıkların kalenin üzerine çıkışa izin veren geçit yerlerine blok taşlar ile surlar inşa edilmiştir. Kalelerin üzerinde ana kayaya oyulmuş mekanlar, sarnıklar, silolar ve gözetleme yerleri bulun-

maktadır. Frig kalelerinin bulunduğu kayalıkların eteklerinde veya yakınlarındaki kayalıklar üzerinde Frig dinsel tapınım alanları olan kaya anıtları ve kalelerde yaşayan yöneticiler ve ailelerine ait kaya mezarları bulunmaktadır.

Yazılıkaya-Midas Kenti'nin kurulduğu kayalığın etrafında çok sayıda Frig dinsel kaya anıtının bulunması burasının Frigler için çok önemli bir kutsal merkez olduğunu göstermektedir.

Phrygler olasılıkla çok tanrılı bir dine sahipti. Hem erkek hem de dişi tanrıları vardı. Ancak sadece "Ana" anlamında "Matar" dedikleri ana tanrıçalarını insan şeklinde tasvir etmişlerdir. Matar ismi yazıtlarda tanrıçayı simgeleyen bir sıfat ile birlikte Matar Kubileya/Matar Kubeleya veya Matar Areyastin şeklinde de görülür. Kubileye/Kubeleya muhtemelen Phrygçede "dağ" anlamındadır. Doğurganlığın ve bereketin simgesi olan Phryg tanrıçası Matar, başında yüksek başlığı (polos), belinde kemer bulunan uzun elbisesi, başlığından aşağıya topuklarına kadar inen başörtüsü ile betimlenir. Ellerinde tanrısallığını gösteren bazı nesneler bulunur. Genellikle bir elinde kâse, diğer elinde yırtıcı kuş tutar. Tanrıça

Yılantaş Mezarı

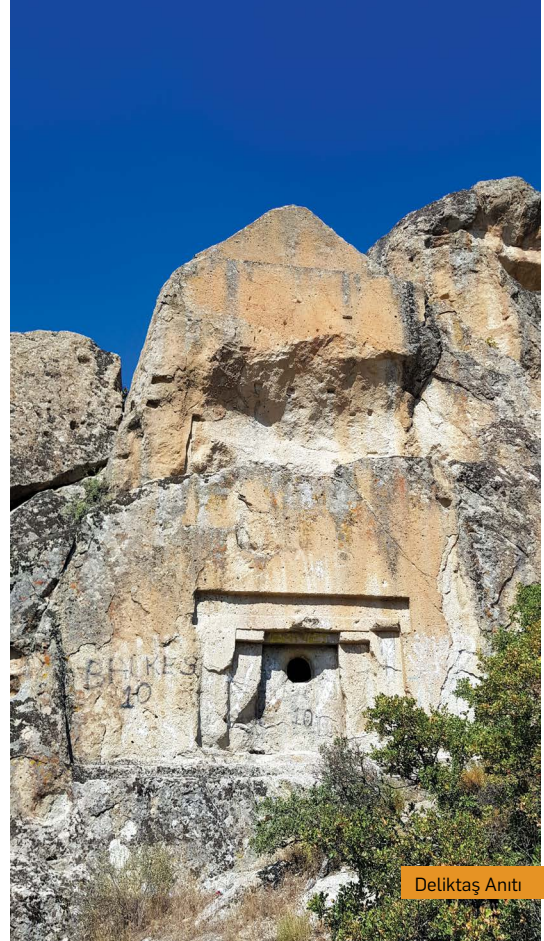
Frigler tarafından her zaman ayakta duran, olgun bir kadın olarak gösterilmiştir. Phrygia'da adeta tek tanrı gibi tapınım görmüştür.

Bugüne kadar Frig kentlerinde tapınak olarak nitelendirilebilecek bir yapının varlığı kanıtlanamamıştır. Olasılıkla bir doğa tanrısı olan Matar'ın tapınaklarını Frig Vadileri'ndeki dinsel kaya anıtları oluşturuyordu ve hepsi birer açık hava tapınağı niteliğindedir. Söz konusu bu anıtlar fasadlar olarak adlandırılan kaya cepheleri, altarlar/sunaklar ve nişler olmak üzere üç grup altında toplanmaktadır.

Fasadlar, Frig kaya mimarlığının en anıtsal ve en özgün anıt grubunu oluştururlar. Tepe akroterli, beşik çatılı, üçgen alınlıklı fasadlar, megaron planlı bir Frig yapısının kayaya yontulmuş ön cephesini temsil ederler. Üzeri kabartmalarla süslü cephenin alt kesiminde kapıyı temsil eden bir niş bulunur. Bazı anıtların nişinin içinde anakayadan yontulan bir tanrıça Matar heykeli vardır, bazı anıtlardaki nişlere ise dinsel törenler sırasında taşınabilir bir tanrıça heykelciği yerleştirilirdi. Fasadlar anıtsal fasadlar ve küçük fasadlar olmak üzere iki grup oluştururlar. Anıtsal fasadların en büyüğünü üçgen alınlığının üst kısmında bulunan yazıttaki MIDAI= MIDAS kelimesinden dolayı "Midas Anıtı" olarak adlandırılan Midas Kenti'ndeki anıt oluşturur. 17 m yüksekliğinde ve 16.50 m genişliğindedir. Diğer anıtsal fasadları, Yazılıkaya Midas Vadisi'nde Yazılıkaya ile Çukurca arasında bulunan Arezastis/Areyastis Anıtı, Yazılıkaya Midas Kenti'nde Bitmemiş Anıt; Kümbet Vadisi'nde Bahşayış Anıtı; Köhnüş Vadisi'nde Maltaş Anıtı, Burmeç Anıtı ve Aslankaya Anıtı; Kütahya'nın Tavşanlı ilçesi yakınlarındaki Deliktaş Anıtı oluşturur. Bitmemiş Anıt ve Burmeç Anıtı yapımı tamamlanmamış anıtlardır. Bu anıtlar Frig kaya fasadlarının yukarıdan aşağıya doğru işlenerek yapıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Aslankaya Anıtı da kaya fasadlarının en güzel örneklerinden biridir. Akroterli üçgen alınlığının içinde karşılıklı iki sfenks kabartması bulunur. Cephe geometrik motiflerle süslenmiştir. Anıtın

alt kenar ortasında bulunan niş içinde ana kayadan yontulmuş tanrıça Matar kabartması vardır. Tanrıçanın iki yanında bulunan kutsal hayvanları olan aslanlar ard ayakları üzerine kalkarak ön pençelerini tanrıçanın başlığına değdirirler. Nişin iki yanında iki kapı kanadı ayrıntılı bir şekilde kabartma olarak işlenmiştir. Bu anıtta tapınağın kapıları açık durmaktadır ve tapınağın içindeki tanrıça sürekli olarak görünmektedir. Anıtın yan yüzlerinden birinde ard ayakları üzerine kalkmış bir aslan, diğer yüzünde de bir kuş başlı karışık yaratık (grifon) kabartması bulunmaktadır.

Küçük fasadlar aynı özelliklere sahip olmakla beraber anıtsal fasadlardan daha küçük ölçektedir. Eskişehir yöresinde Kümbet Berberini Anıtı, Gökçeğünay Tonra Patlak Anıtı, Midas Kenti Sümbüllü Anıt, Afyonkarahisar yöresinde Kumcaboğaz Kapı Kaya Anıtı, Demirli Anıtı, Büyük Kapı Kaya

Deliktaş Anıtı

Bitmemiş Anıt

Anıtı, Küçük Kapı Kaya Anıtı ve Döğer Asar Kaya Anıtı, Küçük fasadların önemli örnekleridir

Altarlar Tanrıça Matar'a dua edilen, kurbanlar sunulan kutsal alanlardır. Fasadlara göre daha fazla örnekle temsil edilirler. Ön taraflarında bulunan basamaklar üstte tanrıçayı simgeleyen yuvarlak başlı, dikdörtgen gövdeli veya yarım daire şeklindeki idollere ulaşmaktadır. Altarların en güzel örnekleri Yazılıkaya-Midas Kenti'nde, Fındık Asar Kaya yerleşmesinin çevresindeki kayalarda, Köhnüş Vadisi'nde Menekşekayalar'da bulunmaktadır.

Kaya nişleri de dik kaya yüzeylerinin kolay ulaşılabilen noktalarına yontulmuş dikdörtgen veya oval şekilli oyuklardır. Bazılarında arka duvar üzerinde kayaya yontulmuş tanrıça heykelciği vardır. Bazılarına ise taşınabilir tanrıça heykelciği yerleştirilerek kullanılmışlardır. Niş örnekleri Yazılıkaya Midas Şehri, Fındık Asar Kaya ve Köhnüş Vadisi'nde bulunmaktadır.

Fasadlar, altarlar ve nişler önünde ne gibi törenlerin yapıldığını bilemiyoruz. Ancak geçimlerini çoğunlukla tarım ve hayvancılıkla sağlayan çiftçi bir toplum olan Frigler, anıtların önünde olasılıkla tarımın bereketi için törenler yapmışlar, doğanın canlandığı ilkbaharın gelişini kutlamışlar, hasat sonrası da tanrıçaya şükranlarını sunmuşlardır. Anıtsal fasadlar önünde rahiplerin yönettiği devletin üst düzey yöneticilerinin katıldığı resmi karakterli törenler yapılırken, küçük anıtlar halkın günlük ibadetlerini yaptıkları tapınım yerleri durumundaydı.

Frig vadilerinde Frigler'den günümüze kalan bir başka eser grubunu kaya mezarları oluşturur. Bunlar Frig kalelerinin dik yamaçlarında veya kalelerin çevresindeki kayalıklarda yer alırlar. Genellikle küçük bir kapı açıklığı olarak kaya yüzeylerinde fark edilirler. Çok azının ön cephelerinde kabartma bezemeler vardır. Bezemeli Frig kaya mezarı örneklerini Yazılıkaya-Midas Vadisi'nde Hamamkaya Mezarı, Yapıldak Asar Kaya Mezarı; Köhnüş Vadisi'nde Aslantaş ve Yılantaş mezarları oluşturur. Kaya mezarlarının içi iki yana eğimli semer damlıdır. Bazı mezar odalarında çatı ve duvarlarda bir Frig ahşap evinde görülen yapı elemanları anakaya kabartma olarak işlenmiştir. Duvar diplerinde üzerine ölümlerin yatırıldığı seki veya yataklar (klineler) bulunmaktadır. Bazı mezar odalarında zemin düz işlenmiştir. Bu tür mezarlarda ölümler taşınabilir ahşap yataklar üzerine yatırılmış olmalıdır.

Frig Vadileri, Friglerden sonra Helenistik, Roma ve Türk dönemlerinde de yerleşim bölgeleri olarak kullanılmaya devam etmiştir.

KAYNAKÇA

- Haspels, C.H.E. (1971). The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments, I-II, Princeton, New Jersey.
- Sivas, H. (2012). "Frig Kaya Mezarları", Frigler. Midas'ın Ülkesinde Anıtların Gölgesinde, (Ed. T. Tüfekçi Sivas, H. Sivas), İstanbul, s. 260-285.
- Tüfekçi Sivas, T. (1999). Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları, Eskişehir.
- Tüfekçi Sivas, T. (2014). "Frig Krallığı", Eski Anadolu Tarihi (Ed. K. Köroğlu), Eskişehir, s. 98-116.
- Tüfekçi Sivas, T. ve H. Sivas (2007). Frig Vadileri. Frigler'den Türk Dönemine Uzanan Kültürel Miras, Eskişehir.

Büyük Altar

Sarn 